राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२०: आव्हाने व उपाय

सौ. हेमलता अमोल मिणचेकर, सहाय्यक प्राध्यापिका, अर्थशास्त्र विभाग, कमला कॉलेज, कोल्हापूर

प्रस्तावना :-

कोणत्याही देशातील शिक्षण व्यवस्थेमध्ये त्या देशाच्या तत्कालीन विचारांचे, संस्कृतीचे व प्रगतीचे प्रतिबिंब लपलेले असते. शिक्षणाच्या दर्जावर देशाचे वर्तमान व भविष्य अवलंबून असते, तेच राष्ट्राचे संचित असते. म्हणूनच शिक्षण हा राष्ट्र उभारणीतील अत्यंत महत्वाचा घटक असतो. भारताचा राष्ट्र म्हणून विचार करताना भारतीय शिक्षण व्यवस्थेला देखील भारतीय सभ्येतेइतकाच प्राचीन इतिहास असल्याचे दिसून येते. सनातन गुरुकुलातील धर्म-शास्त्र व शस्त्रकौशल्य विकास साधणारी स्वतंत्र व्यवस्था, विविध विषयावर सामुहिक साधना करणारे विचार प्रवाह, तर्कविद्याकुलामधील वादविवाद, धर्मविचारांच्या विविधपरंपरा, नालंदा, तक्षशीला सारखी जगतविख्यात विद्यापीठे भारतातील संपन्न शिक्षण व्यवस्थेची साक्ष देतात.

बदल हा विश्वाचा शाश्वत आणि अटळ नियम आहे, सामाजिक बदल हा समाजाचा स्वभाव आहे. कोणताही समाज परिवर्तनाच्या प्रक्रियेपासून अस्पर्शित नाही. शिक्षण व्यवस्थेत देखील कालानुरूप बदल होणे स्वाभाविक आहे आणि ते भारतीय शिक्षण व्यवस्थेत घडत गेले. भारतीय शिक्षण व्यवस्थेमध्ये जशी प्रकाश युगे होती तशी अंधार युगे देखील येत गेली. मध्ययुगामध्ये शिक्षण व्यवस्थेतील अंधारयुगाचा परिणाम समाजाच्या अपरिमित अवनतीनत विशेषत्वाने जाणवतो. ब्रिटीशांच्या शासनकाळात या शिक्षणव्यवस्थेमध्ये अमुलाग्र बदल झाले. इंग्रजांच्या शिक्षणविषयक धोरणांमुळेच भारतीय समाजाला आधुनिकीकरणाची ओळख झाली. या नव्या बदलामुळेच भारतीयांना मानवी मुल्यांची नव्याने ओळख झाली. अनेक वर्षाच्या गुलामीत दबली गेलेली राष्टवादाची संकल्पना पुन्हा नव्याने उभारी घेवू लागली व त्यातूनच स्वातंत्र्याच्या चळवळीचा उदय झाला.

स्वातंत्र्यानंतर आजतागायत शिक्षण व्यवस्थेत अनेक बदल करण्यात आले. स्वतंत्र भारताचे पहिले शिक्षणमंत्री डॉ. सर्वपल्ली राधाकृष्णन, मुदलियार, डॉ. डी. एस. कोठारी अश्या अनेक शिक्षणतज्ञांनी भारताच्या शिक्षण व्यवस्थेमध्ये आपले अमूल्य योगदान दिले. पहिले शैक्षणिक धोरण १९६८ मध्ये माजी पंतप्रधान श्रीमती इंदिरा गांधी यांच्या सरकारने आणले. दुसरे शैक्षणिक धोरण राजीव गांधी सरकारने १९८६ मध्ये तयार केले. नरसिंह राव सरकारने १९९२ मध्ये काही सुधारणा केल्या. १९८६ मध्ये लागू केलेले ३४ वर्षेपूर्वीचे शैक्षणिक धोरण अद्यपि सुरू आहे, जे बदलत्या परिस्थितीनुसार अपुरे ठरत आहे. विज्ञान व तंत्राज्ञानाच्या युगात रोज नव-नवी संशोधने येत आहेत, बदलाचा वेग प्रचंड वाढला आहे. अलिकडच्या काही वर्षांत जगभरातील चांगल्या दर्जाच्या विद्यापीठांच्या यादीत भारत सातत्याने मागे पडत आहे जागतिक स्पर्धेत आपण मागे असू नये म्हणून या परिस्थितीत काही सुधारणा करता याव्यात यासाठी काही ठोस पावले उचलण्याचे सरकारने ठरवले. संपूर्ण देशाच्या विकासाचे उद्दिष्ट लक्षात घेऊन भारत सरकारने भारताचे शैक्षणिक धोरण बदलण्याचा निर्णय घेतला.

नवीन शैक्षणिक धोरण तयार करण्यासाठी केंद्र सरकारने २०१७ मध्ये डॉ.के.के. कस्तुरीरंगन यांच्या अध्यक्षतेखाली एक समिती स्थापन केली. कस्तुरीरंगन समितीने राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2019 चा मसुदा तयार केला आणि लोकांकडून सल्ला मागवला होता, यावर सांगोपांग चर्चा करण्यात आली. केंद्र सरकारने अनेक तज्ञांची मते विचारात घेवून भारतात जुलै 2020 मध्ये राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 मंजूर केले. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० हे स्वतंत्र भारताचे तिसरे शैक्षणिक धोरण ठरले. १९८५ मध्ये, शिक्षण मंत्रालयाचे नामकरण मानव संसाधन विकास मंत्रालय असे करण्यात आले होते. २०२० मध्ये, नवीन शैक्षणिक धोरण लागू केल्यानंतर मनुष्यबळ विकास मंत्रालयाचे नाव बदलून पुन्हा 'शिक्षण मंत्रालय' असे करण्यात आल्याचेही स्पष्ट करण्यात आले.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० च्या ठळक बाबी:

२०२० च्या नवीन शैक्षणिक धोरणांतर्गत २०३० पर्यंत शैक्षणिक प्रणाली निश्चित करण्यात आली आहे. नवीन शैक्षणिक धोरण चार टप्प्यात विभागले गेले आहेत. जुन्या १० +2 ऐवजी 5 + 3+ 3 + 4 च्या नव्या शैक्षणिक प्रणालीच्या आधारावर अभ्यासक्रमाची विभागणी केली जाईल. नवीन पॅटर्नमध्ये 3 वर्षांचे प्री-शालेय आणि १२ वर्षांचे शालेय शिक्षण समाविष्ट आहे. सरकारी आणि निमसरकारी संस्थांना नवीन धोरणाचे पालन करणे बंधनकारक करण्यात आले आहे.

नवीन शैक्षणिक धोरणाचे टप्पे:

नवीन शैक्षणिक धोरणात पूर्वप्राथमिक मध्ये 3 ते ८ वयोगटातील मुलांसाठी पायाभरणी (Foundation) टप्पा आहे. हा 5 वर्षांसाठी निश्चित करण्यात आला आहे. ज्यामध्ये अंगणवाडी आणि इयत्ता 1, 2 च्या शालेय शिक्षणामध्ये 3

वर्षांचे पूर्व-शालेय शिक्षण सामाविष्ट केले जाईल ज्या अंतर्गत विद्यार्थ्यांचे भाषा कौशल्य आणि कौशल्य पातळीचे विकासावर लक्ष केंद्रित केले जाईल व त्यानुसार मूल्यमापन केले जाईल.

शालेय शिक्षणाच्या पहिलया स्टेजचा कालावधी 3 वर्षांचा आहे. या टप्प्यात ८ ते ११ वर्षे वयोगटातील मुलांचा समावेश आहे की ज्यामध्ये पाचव्या वर्गापर्यंतची मुले असतील. नवीन शैक्षणिक धोरणाच्या या टप्प्यात विद्यार्थ्यांची संख्यात्मक कौशल्ये बळकट करण्यावर विशेष लक्ष केंद्रित केले जाईल. त्याचबरोबर सर्व मुलांना प्रादेशिक भाषेचे ज्ञानही दिले जाणार आहे. विज्ञान, कला, गणित आदी विषय प्रयोगांच्या माध्यमातून शिकवण्याचे प्रयोजन आहे.

मधला टप्पा ३ वर्षांसाठी निश्चित करण्यात आला आहे. या टप्प्यात सहाव्या इयत्तेपासून ते आठव्या इयत्तेतील मुलांना विशिष्ठ विषयावर आधारित अभ्यासक्रम शिकवला जाईल त्याच वेळी, सर्व मुलांना व्यावसायिक चाचणी तसेच व्यावसायिक इंटर्नशिपची संधी दिली जाईल, ज्याचा उद्देश केवळ शालेय शिक्षणादरम्यान मुलांना नोकरीसाठी पात्र बनवणे नसून त्याच्यात आवशक कौशल्य विकसीत करणे हे आहे.

नंतरच्या टप्प्यात इयत्ता ९ वी ते १२ वीच्या विद्यार्थ्यांचा समावेश आहे. यामध्ये विषयांचा सखोल अभ्यास केला जाणार आहे. याच टप्प्यात ८ वी ते १२ वीपर्यंतचा शैक्षणिक अभ्यासक्रमही सुरू करून पर्यायी शैक्षणिक अभ्यासक्रम सुरू करण्यात आला आहे. या धोरणांतर्गत विद्यार्थ्यांना विषय निवडण्याचे स्वातंत्र्य देण्यात आले आहे. विद्यार्थी त्यांच्या आवडीनुसार विषय निवडू शकतात. विद्यार्थी विज्ञान विषयाबरोबरच कला किंवा क्रीडा या विषयाचाही एकाच वेळी अभ्यास करू शकतात.

पूर्वीच्या १० + 2 पद्धतीमुळे सरकारी शाळांमध्ये प्री-स्कूलिंग होत नव्हते. इयत्ता 1 ते १० पर्यंत सामान्य शिक्षण होते पूर्वी 6 व्या वर्षात शिक्षण सुरू व्हायचे, पण आता ते 3 वर्षांत सुरू होईल.

परीक्षा पद्धती:

१० वी आणि १२ वीच्या विद्यार्थ्यांसाठी बोर्ड, विद्यार्थ्यांसमोरील विकासाचे उद्दिष्ट डोळयासमोर ठेवून परीक्षांचे ओझे कमी करण्यासाठी बोर्डाच्या परीक्षांचे स्वरूपही बदलण्यात येणार आहे. सेमिस्टर किंवा बहुपर्यायी प्रश्न यासारख्या सुधारणांचा समावेश केला जाईल. परीक्षा वर्षातून २ वेळा घेतली जाईल. वर्षातून एकदा वस्तुनिष्ठ आणि लेखी परीक्षा होतील. बोर्डाच्या परीक्षेत ज्ञानाच्या कसोटीवर मुख्य भर दिला जाणार आहे. विद्यार्थ्यांच्या प्रगतीचे मूल्यमापन करण्यासाठी एक मानक विहित संस्था म्हणून एक नवीन राष्ट्रीय मूल्यांकन केंद्र स्थापन केले जाईल. या दृष्टिकोनातून सरकारचा हा विचार स्वागतार्ह आहे.

"कृत्रिम बुद्धिमत्ता" आधारित सॉफ्टवेअरचा वापर विद्यार्थ्यांच्या प्रगतीचे मूल्यांकन करण्यासाठी आणि विद्यार्थ्यांना त्यांच्या भविष्याशी संबंधित निर्णय घेण्यास मदत करण्यासाठी केला जाईल.

ऑनलाइन आणि डिजिटल शिक्षणाशी संबंधित तरतुदी:

डिजिटल शिक्षणाला चालना देण्यासाठी राष्ट्रीय शैक्षणिक तंत्रज्ञान फार्मची स्थापना केली जाईल. हे डिजिटल पायाभूत सुविधा, साहित्य आणि क्षमता वाढीसाठी समन्वयाचे काम करेल. यामध्ये अध्यापन प्रशिक्षणासोबतच अभ्यास आणि मूल्यमापन तंत्रज्ञान हा महत्त्वाचा भाग तयार होईल. दर्जेदार शिक्षणाच्या पर्यायी माध्यमांची तयारी सुनिश्चित करण्यासाठी, शिक्षण मंत्रालय डिजिटल पायाभूत सुविधा, डिजिटल सामग्री आणि शाळा आणि उच्च शिक्षण या दोन्हींच्या ई-शिक्षणाच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी एक समर्पित संस्था बनेल. प्रादेशिक भाषांमध्ये अभ्यासासाठी ई-सामग्री उपलब्ध करून दिली जाईल.

प्रगत शिक्षणाशी संबंधित योजना:

२०३० पर्यंत १०० टक्के तरुण आणि प्रौढ साक्षरता साध्य करण्याचे लक्ष्य ठेवण्यात आले आहे. भाषिक विविधतेचे संरक्षण नव्या शैक्षणिक धोरणात भाषांबाबत अनेक पर्याय ठेवण्यात आले आहेत. इयत्ता ५ वी आणि इयत्ता ८ वी प्राधान्याने मातृभाषा किंवा प्रादेशिक भाषेचा अभ्यास म्हणून अभ्यास करण्यास सुचवले आहे. विद्यार्थी माध्यमिक स्तरापासून म्हणजे ९ व्या इयत्तेपासून परदेशी भाषा घेऊ शकतील.

भाषा विषयक तरतूद:

त्रिभाषा सूत्रामध्ये किमान दोन भारतीय भाषा असणे अनिवार्य असेल. यामध्ये राज्य, प्रदेश आणि विद्यार्थी यांच्या निवडीला प्राधान्य दिले जाईल. उदाहरणार्थ, मुंबईत मराठी आणि इंग्रजी भाषा शिकणाऱ्या विद्यार्थ्यांना तिसऱ्या भाषेचा अभ्यास करावा लागेल. शैक्षणिक अभ्यासक्रमातील भाषेच्या निवडीमुळे कोणत्याही विद्यार्थ्यावर परिणाम होणार नाही; संस्कृत आणि इतर पारंपारिक आणि प्राचीन भाषा वाचण्याचा पर्याय आहे.

शारीरिक शिक्षण विषयक :

२०२० च्या नवीन शैक्षणिक धोरणांतर्गत विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणासोबतच कौशल्येही विकसित केली जाणार आहेत. ज्यामध्ये किमान वर्गातील सर्व विद्यार्थ्यांना फलोत्पादन, योग, संगीत, नृत्य, क्रीडा आणि शिल्पकला इत्यादी विषयांचे प्रशिक्षण दिले जाईल. त्यामुळे बाळ शारिरीक क्रियाकलापांमध्ये तसेच इतर प्रकारच्या कौशल्यांमध्ये पारंगत असेल.

शैक्षणिक प्रणालीशी संबंधित शिफारसी:

नवीन शैक्षणिक धोरणाद्वारे वेळोवेळी कामगिरीच्या आधारे शिक्षकांच्या पदोन्नतीची व्यवस्था केली जाईल. राष्ट्रीय शिक्षक शिक्षण परिषद २०२२ पर्यंत शिक्षकांसाठी व्यावसायिक मानक विकसित करेल. NCERT च्या सल्ल्यानुसार शिक्षकांच्या शिक्षणासाठी राष्ट्रीय स्तरावरील शैक्षणिक अभ्यासक्रमाची सामग्री तयार केली जाईल. चार वर्षांचे बी.एड. नवीन शैक्षणिक धोरणात २०३० पर्यंत अध्यापनासाठी पदवी अनिवार्य करण्यात येणार आहे.

वेगळ्या दिव्यांग मुलांसाठी तरतूद:

नवीन शैक्षणिक धोरणाद्वारे पीडब्ल्यूडीच्या शैक्षणिक अभ्यासक्रमात बदल करण्यात आले आहेत. यासाठी प्राथमिक अवस्थेपासून ते उच्च शिक्षणापर्यंतच्या नियमित विद्यार्थ्यांना शिक्षण प्रक्रियेत पूर्णपणे सहभागी होता येईल.

विद्यार्थ्यांना शिष्यवृत्ती:

एससी, एसटी, ओबीसी आणि इतर विशिष्ट वर्गातील विद्यार्थ्यांच्या पात्रतेला प्रोत्साहन देण्यासाठी प्रयत्न केले जातील. विद्यार्थ्यांचे स्टायपेंड प्राप्त करणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्या प्रगतीला पाठिंबा देण्यासाठी आणि प्रगती करण्यासाठी राष्ट्रीय शिष्यवृत्ती पोर्टलचा मागोवा घेण्यासाठी विस्तार केला जाईल.

आर्थिक तरतुदी (गुंतवणूक) :-

या अंतर्गत केंद्र आणि राज्य सरकारच्या गुंतवणुकीचेही नियोजन करण्यात आले आहे नवीन शैक्षणिक धोरण २०२० साठी ज्यामध्ये केंद्र आणि राज्य सरकार शिक्षण क्षेत्रातील सहकार्यासाठी देशाच्या जी.डी.पी.च्या ६ टक्के इतकी गुंतवणूक करेल. सध्या तो जीडीपीच्या ४.४३ टक्के आहे

उच्च शिक्षणविषयक तरतुदी :-

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 अंतर्गत उच्च शैक्षणिक संस्थांमधील एकूण प्रवेश याचे गुणोत्तर लक्षात घेवून उच्च शिक्षणाशी संबंधित तरतुदींचे लक्ष्य ठेवण्यात आले आहे. उच्चशिक्षणाचे प्रमाण (वर्ष २०१८) मध्ये 26.३ टक्के आहे. त्यात ५० टक्के वाढ करून उच्च शैक्षणिक संस्थांमध्ये ३.५ कोटी नवीन प्रवेश जोडले जातील असे उद्देश ठरवण्यात आले आहेत. वैद्यकीय आणि कायदेशीर शिक्षण वगळता सर्व प्रकारच्या उच्च शिक्षणासाठी, भारताचा उच्च शिक्षण आयोग स्थापन केला जाईल जो UGC ची जागा घेईल. आयआयटी आणि आयआयएमच्या बरोबरीचे बहुविद्याशाखीय शिक्षण आणि संशोधन विद्यापीठ बनवले जाईल. या संस्था जागतिक दर्जाच्या असतील. यामध्ये प्रवेशासाठी, एक सामान्य प्रवेश परीक्षा असेल, जी नॅशनल टेस्टिंग एजन्सीद्वारे घेतली जाईल. सर्व काही विद्यार्थ्यांसाठी इलेक्टिव्ह असेल, या अंतर्गत कोणताही सक्तीचा विषय नसेल, कला आणि मानविकी हे विषयही तांत्रिक संस्थांमध्ये शिकवले जातील. कला, विज्ञान, वाणिज्य अशी कोणतीही विभागणी होणार नाही. विद्यार्थी त्यांच्या आवडीचा कोणताही विषय निवडू शकतात. आयआयटीसह देशातील सर्व संस्था सर्वांगीण दृष्टिकोन स्वीकारतील.

उच्च शिक्षण आयोगाच्या चार संस्था (HECI):

सध्या, उच्च शिक्षण संस्थांचे विद्यापीठ अनुदान आयोग (UGC), ऑल इंडिया कौन्सिल फॉर टेक्निकल एज्युकेशन (AICTE) आणि नॅशनल कौन्सिल फॉर टीचर एज्युकेशन (NCTE) सारख्या संस्थाकडून नियमन केले जाते पण त्याऐवजी आता खालील चार संस्थांकडून नियमन केले जाईल.

1. **नॅशनल हायर एज्युकेशन रेग्युलेटरी कौन्सिल (NHERC):** शिक्षक व शिक्षण क्षेत्रासाठी नियामक म्हणून काम करेल.
2. **जनरल एज्युकेशन कौन्सिल (GEC):** हे उच्च शिक्षण कार्यक्रमांसाठी अपेक्षित शिक्षण परिणामांची चौकट तयार करेल, म्हणजेच त्यांचे मानकीकरण कार्य करेल.
3. **राष्ट्रीय मान्यता परिषद (NAC):** या संस्था मान्यताप्राप्त आहेत, प्राथमिक निकषांवर आधारित कार्य करतील; सार्वजनिक स्व-प्रकटीकरण, सुशासन आणि परिणाम याकरिता याचा उपयोग होईल.
4. **उच्च शिक्षण अनुदान परिषद (HGFC):** ही संस्था महाविद्यालये आणि विद्यापीठांसाठी वित्तपुरवठा कार्य करेल.

एकाधिक अभ्यासक्रमानांप्रवेश व ठराविक अभ्यासक्रम पूर्ण करून बाहेर पडण्याची मुभा: (Multiple entries and Multiple exit)

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० चे पदवीपूर्व अभ्यासक्रमात एकाधिक प्रवेश आणि ठराविक अभ्यासक्रम पूर्ण करून बाहेर पडणे **(Multiple entries and exit)** हे एक महत्वपूर्ण वैशिष्ट्य आहे. या अंतर्गत वेगळ्या प्रणालीचा अवलंब करण्यात आला आहे. या धोरणाद्वारे शैक्षणिक बँक ऑफ क्रेडिटची स्थापना केली जाईल. यामध्ये विद्यार्थ्यांना मिळालेले अंक किंवा क्रेडिट डिजिटल पद्धतीने जतन केले जाईल. तीन किंवा चार वर्षांच्या पदवीपूर्व कार्यक्रमात, विद्यार्थी वेगवेगळ्या स्तरांवर अभ्यासक्रम सोडू शकतील आणि त्यांना पदविका, पदवी व पदव्युत्तर पदवी प्रदान केली जाईल किंवा त्यानुसार प्रमाणपत्रे दिली जातील. जसे की, एक वर्षानंतर प्रमाणपत्र, दोन वर्षांनी प्रगत डिप्लोमा आणि चार वर्षांनी तीन वर्षांनी बॅचलर पदवी, संशोधनासह पदवी प्रमाणपत्र. चार वर्षांची पदवी घेणारे विद्यार्थी पीएच.डी. एका वर्षात एम.ए. अश्या वेगळ्या योजना तयार करण्यात आल्या आहेत. नवीन शैक्षणिक धोरणात एमफिल कार्यक्रम रद्द करण्यात आला आहे.

इतर तरतुदी :

नवीन शैक्षणिक धोरणामध्ये लिंग समावेश निधी आणि वंचित भागांसाठी शिक्षण केंद्रे स्थापन करण्यावर भर दिला जाईल. विद्यार्थ्याच्या रिपोर्ट कार्डचे मूल्यमापन ३६०-डिग्री मूल्यांकनाच्या आधारे केले जाईल, त्याच्या वागणुकीची मानसिक क्षमता लक्षात घेऊन, विद्यार्थ्याचे वर्गमित्र आणि शिक्षक द्वारे मूल्यांकन केले जाईल.शिक्षणाला आंतरराष्ट्रीय स्वरूप देण्यासाठी, सर्वोच्च जागतिक रँकिंग विद्यापीठाला भारतात आपली शाखा उघडण्याची परवानगी दिली जाईल, जेणेकरून भारतातील विद्यार्थ्यांना जगातील सर्वोत्तम महाविद्यालये आणि विद्यापीठांमध्ये प्रवेश घेण्यासाठी परदेशात जावे लागणार नाही. नॅशनल रिसर्च फाउंडेशनची स्थापना संशोधन करण्यासाठी आणि मजबूत संशोधन संस्कृती आणि उच्च क्षेत्रात संशोधन क्षमता वाढवण्यासाठी सर्वोच्च संस्था म्हणून केली जाईल. १५ वर्षांत महाविद्यालयांना स्वायत्तता देऊन विद्यापीठांशी संलग्नतेची प्रक्रिया संपुष्टात येईल. त्यांना पूर्णपणे स्वायत्त केले जाईल. उच्च शिक्षणात UGC, AICTE, NCTE च्या जागी आता एकच नियामक असेल जो संस्थांना निर्देशित करेल.

२०२० च्या नवीन शैक्षणिक धोरणांसमोरील आव्हाने:

या धोरणातील त्रिभाषा सूत्राने शिक्षणाचे स्थानिक-संस्कृतीकरण होण्याची भीती आहे, बहुविधता असलेल्या देशातील एकात्मतेचा प्राणच जाण्याचा धोका या धोरणाच्या नकारात्मक बाजूत आहे. मुलांच्या शिक्षणाचे माध्यम मातृभाषा किंवा प्रादेशिक भाषेत असले तरी राज्यांसमोर अनेक समस्या निर्माण होऊ शकतात. काही प्रदेशात विविध राज्यांतील लोक राहतात, राज्य बदलले तर प्राथमिक शाळेत, कोणत्या माध्यमात मुलांना शिक्षण घेता येईल?,यासारखे प्रश्न निर्माण होतात. अशा शाळेत विविध मातृभाषा जाणणारी मुले असतील,, ही सर्व मुले कोणत्या माध्यमात शिकतील? असेही प्रश्न धोरणात अनुत्तरीत आहेत. इंग्रजी माध्यमाच्या शाळा स्थानिक भाषेच्या संकल्पनेशी सहमत आहेत की नाही? सध्या प्राथमिक शिक्षणात कुशल शिक्षकांची कमतरता आहे. अशा परिस्थितीत राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० अंतर्गत प्राथमिक शिक्षणासाठी तयार करण्यात आलेल्या प्रणालीची अंमलबजावणी कसे करते? यावर खूप काही अवलंबून आहे.

नवीन शैक्षणिक धोरणामुळे परदेशी विद्यापीठांच्या शाखा प्रवेशाचा मार्ग मोकळा झाला आहे. परदेशी विद्यापीठांमध्ये प्रवेश घेणे भारतीय शैक्षणिक व्यवस्थेसाठी महागडे ठरू शकते. खालच्या वर्गातील विद्यार्थ्यांना उच्च शिक्षण घेणे आव्हानात्मक ठरू शकते. यामध्ये परत शिक्षणाच्या दर्जाचे स्तरीकरण संभवते. खाजगीकरण व फी आकारणी या बाबत अजूनही काही राज्यांमध्ये नियम व नियमन मंडळ अस्तित्वात नाही आणि जरी असल्या तरी या नियामक संस्था अमर्यादित नफाखोरीला आळा घालण्यात सक्षम आहेत का? शिक्षणावर सार्वजनिक खर्च म्हणून प्रस्तावित GDP च्या ६ टक्के खर्च करण्याची सरकारची इच्छाशक्ती किती मजबूत आहे यावर याचे यशापयश अवलंबून असेल.

उपाय :

प्रारंभिक ५ वर्षे बालपण शिक्षणामध्ये समाविष्ट आहेत, त्याची अंमलबजावणी अंगणवाडीच्या माध्यमातून होणार आहे. प्रथम अंगणवाडीचे किड्स झोनमध्ये रुपांतर करणे आवशक आहे जेणेकरून मुलाला खेळाचे शिक्षण घेता येईल. तसेच दोन अंगणवाडी सेविकांपैकी एकाच्या जागी आशा वर्कर व फिजिओथेरपी द्यावी म्हणजे शिक्षण आणि आरोग्य दोन्ही मिळून चालतील. मेंदूचा ८५ % विकास याच काळात होतो. त्यामुळे यामध्ये सक्षम आणि सक्षम पिढी तयार करण्यासाठी या काळात मुलांना कौशल्यपूर्ण प्रशिक्षण उपलब्ध करून द्यावे लागेल.

प्राथमिक टप्प्यात इयत्ता ३ ते इयत्ता ५वी पर्यंतचे शिक्षण घेईल. ८ ते ११वयोगटातील मुले येतात. या वर्गात मुलाला पुस्तकांचे ओझे कमी असावे. या टप्प्यात, मुलांना नैतिक कथांद्वारे शिक्षण मिळाले पाहिजे जेणेकरून मुलाचा

सर्वांगीण विकास शक्य होईल. या टप्प्यावर बॅगलेस शिक्षण दिले पाहिजे. दुय्यम अवस्थेत, मुलाला त्याच्या पर्यावरणाबद्दलचे ज्ञान विकसित होते. सरकार मुलांना सायकली, माध्यान्ह भोजन, तसेच नवोदय सारख्या शाळेत e-learning ची सुविधा देत आहे. भारताच्या ग्रामीण भागातील अनेक भागात आर्थिक समस्येमुळे त्यांना शेतीच्या कामात गुंतून शिक्षण घेता येत नाही आणि मध्येच ते शिक्षण सोडून देतात. तसेच ५०% मूल्यमापन पाठ्यपुस्तक आणि ५० % मूल्यमापन हे स्थानिक कला संवर्धन, संस्कृती आणि लघु कुटीर उद्योग यावर आधारित असले पाहिजे तरच रोजगार शिक्षणाची संकल्पना प्रत्यक्षात येईल. मुलांना शिक्षणाची आवड निर्माण होणे आतिशय गरजेचे आहे. मुलांना देशाच्या विविध क्षेत्रातील इंटर्नशिप व्यावसायिक प्रशिक्षण आणि उद्योजकतेच्या माध्यमातून देण्यात याव्यात जेणेकरून मुलांना भौगोलिक वातावरणाची जाणीव होईल.

सर्व घोषणांची अंमलबजावणी करण्यासाठी मूलभूत पायाभूत सुविधांसाठी मजबूत राजकीय इच्छाशक्ती आवश्यक आहे. शिक्षणात सुधारणा करण्यासाठी विद्यापीठे स्वायत्त झाली पाहिजेत. भारतातील अग्रविद्यापीठांनी मुलभूत संशोधन केले पाहिजे जेणेकरून नावीन्य आणि विशेषता प्रतिभा सुधारली जाऊ शकते. एकूण शिक्षणाचे प्रमाण वाढवण्यासाठी केंद्र आणि राज्य सरकारांनी समान प्रमाणात विशेष तरतूद करावी. नवीन धोरण पर्यावरण, क्रीडा, संस्कृती, संशोधन आणि विकास यावर भर देत आहे. या सर्व गरजा पूर्ण करण्यासाठी आवश्यक असलेल्या पायाभूत सुविधांचा अभाव आहे. यासाठी सरकारने विद्यापीठांना मोठी रक्कम देण्याची व्यवस्था केल्यास भारतीय विद्यापीठे परदेशी विद्यापीठाच्या तुलनेत सबल होतील.

समारोप :-

२१ व्या शतकातील भारताच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी भारतीय शिक्षण पद्धतीत बदल करण्यासाठी केंद्र सरकारने नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण, २०२० मंजूर केले आहे. ३४ वर्षांनंतर आलेल्या या नवीन शैक्षणिक धोरणाचा उद्देश सर्व विद्यार्थ्यांना उच्चदर्जाचे शिक्षण देणे हा आहे. अनेक नवनवीन बाबींचा समावेश यात करण्यात आला आहे. हे धोरण २०२५ पर्यंत पूर्व-प्राथमिक शिक्षणाचे (वय ३-६ वर्षे) सार्वत्रिकीकरण करण्याचे उद्दिष्ट ठेवते. पण या अमलबजावणी मध्ये एकसूत्रता येणे आवश्यक आहे. या धोरणात शिक्षणाच्या मुलभूत संरचनेत अनेक बदल केले गेले आहेत पण ते बदल स्विकारन्याची तयारी इथल्या नोकरशाहीत व परंपरावादी मानसिकतेमध्ये अडकलेल्या शिक्षणव्यवस्थेत आहे कि नाही? हा देखील एक कळीचा मुद्दा आहे. खाजगीकरण व शिक्षणाच्या बाजारीकरणामुळे भारत व इंडिया यामधली दरी वाढत आहे ती या नव्या धोरणाने सांधली जावून एक निकोप देश घडेल आशी आशा सर्वांना असेल.

संदर्भ :-

1. Draft National Education Policy 2019. Committee for Draft National Education Policy, Ministry of Human Resource Development, Government of India. https://www.education.gov.in/sites/upload_files/mhrd/files/Draft _NEP_2019_EN_Revised.pdf

2.Govt. of India (1968). National Policy on Education, 1968 https://www.education.gov.in/sites/upload_files/mhrd/files/docu ment-reports/NPE-1968.pdf

3. Govt. of India (1986). National Policy on Education, 1986

4.https://www.education.gov.in/sites/upload_files/mhrd/files/docu ment-reports/NPE86-mod92.pdf

5.Govt. of India (2020).National Education Policy 2020. https://www.education.gov.in/sites/upload_files/mhrd/files/NEP _Final_English_0.pdf

6. Government of India. (2020). National Education Policy 2020. Ministry of Human Resource Development. https://www.education.gov.in/sites/upload_files/mhrd/ files/NEP_Final_English_0.pdf

9. . Hemlata Verma* and Adarsh Kumar, New Education Policy 2020 of India: A Theoretical Analysis International Journal of Business and Management Research (IJBMR) Volume 9, Issue 3 | Pages 302-306 | e-ISSN: 2347-4696